

Utjecaj financijske krize 2008. na prerađivačku industriju Republike Hrvatske

---

Agatić, Filip

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Economics and Business / Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:148:588857>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-29**

Repository / Repozitorij:

[REPEFZG - Digital Repository - Faculty of Economics & Business Zagreb](#)

**Sveučilište u Zagrebu
Ekonomski fakultet
Preddiplomski stručni studij
Poslovna ekonomija – smjer Trgovinsko poslovanje**

**UTJECAJ FINANCIJSKE KRIZE 2008. NA PRERAĐIVAČKU
INDUSTRIJU REPUBLIKE HRVATSKE**

ZAVRŠNI RAD

Student: Filip Agatić

JMBAG studenta: 0067607754

Kolegij: Osnove hrvatskog gospodarstva

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Tomislav Sekur

Zagreb, kolovoz 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način odnosno da je prepisan iz necitiranog izvora te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(vlastoručni potpis studenta)

(mjesto i datum)

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Predmet i cilj rada	1
1.2. Metodologija rada	2
1.3. Struktura rada	2
2. Uloga i značaj prerađivačke industrije u gospodarstvu Hrvatske	3
2.1. Utjecaj prerađivačke industrije na gospodarski razvoj	3
2.1.1. Definicija prerađivačke industrije	3
2.1.2. Prerađivačka industrija u Republici Hrvatskoj	4
2.2. Značaj prerađivačke industrije za gospodarstvo Hrvatske	5
2.3. Djelatnosti prerađivačke industrije i njihovo značenje za gospodarstvo Hrvatske	8
3. Utjecaj globalne krize iz 2008. na gospodarstvo Hrvatske s naglaskom na prerađivačku industriju	12
3.1. Utjecaj globalne krize iz 2008. na gospodarstvo Hrvatske	12
3.1.1. Kretanje BDP-a Republike Hrvatske	18
3.1.2. Zaposlenost u vrijeme krize	20
3.2. Utjecaj globalne krize iz 2008. na prerađivačku industriju Hrvatske	21
4. Usporedba utjecaja krize iz 2008. i pandemije COVID-19 na prerađivačku industriju Hrvatske	24
4.1. Pandemija COVID 19	24
4.2. Utjecaj pandemije COVID 19 na prerađivačku industriju Republike Hrvatske	25
4.3. Usporedba utjecaja financijske krize iz 2008. i pandemije COVID 19 na prerađivačku industriju Republike Hrvatske	31
5. Zaključak	32
Popis literature	33

1.Uvod

1.1.Predmet i cilj rada

Kroz povijest čovječanstvo se suočavalo s mnogo ekonomskih kriza raznih intenziteta i posljedica. Predmet ovog završnog rada je financijska kriza iz 2008. godine, koju su stručnjaci proglasili drugom najgorom ekonomskom krizom svih vremena, poslije Velike depresije, odnosno Velike gospodarske krize koja je trajala od 1929. do 1933. Financijska kriza je počela u Sjedinjenim Američkim Državama 2007. godine. Problem je nastao u sektoru tržišta nekretnina. U vremenu koje je prethodilo krizi banke su odobravale kredite – hipoteke osobama s nižim prihodima, te su banke svjesno ušle u rizik da osobe s manjim prihodima u budućnosti možda neće moći otplatiti kredite – hipoteke. To se i dogodilo te su mnogi zajmoprimci bili prisiljeni prodati svoje nekretnine. Broj nekretnina koje su na prodaju u SAD-u se dosta povećao te je rezultat toga bio pad cijene nekretnina. To je također mnogo pogodilo banke te ih je dovelo u poziciju u kojoj nisu mogle naplatiti potraživanja te nisu bile likvidne. Takvo stanje banaka je rezultiralo time da su u proljeće 2007. mnoge banke proglasile stečaj. Kriza se potom proširila na ostatak gospodarstva SAD-a te je SAD zahvatila recesija. Zbog procesa globalizacije ova kriza se proširila na ostatak svijeta. U Republici Hrvatskoj financijska kriza se manifestirala krajem 2008. godine te je pogodila sve slojeve društva, a pogotovo one najugroženije i one koji žive od državnih davanja: umirovljenici, branitelji, zaposleni u državnim službama. Financijska kriza je uvelike oštetila državne financije te su zbog toga prethodno navedene skupine ljudi bile ugrožene. Također treba napomenuti da je nezaposlenost porasla u vrijeme financijske krize. Nema sektora gospodarstva koji nije osjetio posljedice i kojeg financijska kriza nije promijenila. Jedan od tih sektora je i industrija. U ovom radu ću objasniti kakav je utjecaj financijska kriza imala na prerađivačku industriju. Naglasak će biti na usporedbi podataka prije financijske krize s podacima nakon financijske krize.

1.2. Metodologija rada

Za sastavljanje ovog završnog rada koristit ću razne znanstvene metode kako bi se što kvalitetnije ostvario cilj ovoga rada. Koristit će se metoda sinteze koja podrazumijeva povezivanje pojmova i zaključaka u jednu cjelinu. Također će se koristiti metoda komparacije koja označava proučavanje sličnosti, odnosa, razlika između pojava i predmeta da bi se izveli zaključci. Još će se koristiti metoda indukcije, odnosno metoda pomoću koje se analizom pojedinačnih činjenica i pojava dolazi do zaključka o općem sudu.

Također ću koristiti tablice i grafove koji pokazuju relevantne podatke. Jedan od glavnih izvora podataka za tablice i grafove će biti Državni zavod za statistiku.

1.3. Struktura rada

Rad će se sastojati od pet dijelova. Prvi dio je uvod u kojem ću objasniti predmet i cilj istraživanja, metodologiju rada te samu strukturu rada. Drugi dio će obraditi prerađivačku industriju u Republici Hrvatskoj. Pri tome će se obraditi uloga i značaj prerađivačke industrije na gospodarstvo Republike Hrvatske. Pri tom će se prerađivačka industrija analizirati po pitanju zaposlenosti, BDP-a, izvoza, broja poduzeća... Treći dio će obraditi globalnu krizu 2008. i njen utjecaj na gospodarstvo Republike Hrvatske. Također će se obraditi utjecaj globalne krize 2008. na prerađivačku industriju. U četvrtom dijelu će se usporediti globalna kriza 2008. s pandemijom COVID 19 te će se usporediti njihov utjecaj na prerađivačku industriju. Zadnji, odnosno peti dio rada će se sastojati od zaključka koji će se donijeti na temelju analize podataka koji su navedeni u prošlim dijelovima.

2. Uloga i značaj prerađivačke industrije u gospodarstvu Hrvatske

2.1. Utjecaj prerađivačke industrije na gospodarski razvoj

2.1.1. Definicija prerađivačke industrije

Za početak treba definirati pojam prerađivačke industrije. Prerađivačka industrija je oblik proizvodnje koji, obradom i doradom sirovina i poluproizvoda ekstraktivne industrije (vađenje ugljena, sirove nafte, prirodnoga plina, ostalih ruda te kamena), poljoprivrede, šumarstva te sintetičnih sirovina, stvara finalni proizvod. Takozvani pokretač prerađivačke industrije u modernom smislu je izum parnog stroja te industrijska revolucija koju je taj izum potaknuo. Industrijska revolucija je dozvolila potpuni preokret u proizvodnji zbog mogućnosti primjene novih strojeva koji su omogućili proizvodnju u velikim razmjerima. Prije industrijske revolucije ljudi su cijeli svoj vijek postojanja živjeli i radili na malim seoskim poljima, odnosno bavili su se poljodjelstvom. Takav način života i pribavljanja (proizvodnje) resursa je bio manjih razmjera što je totalna suprotnost od načina pribavljanja (proizvodnje) resursa za vrijeme industrijske revolucije. Proizvodnja u velikim razmjerima je, uz mnoge promjene u cijeloj strukturi društva, stvorila temelj za mnoge grane industrije te je jedna od njih prerađivačka industrija. Prerađivačka industrija čini razmjerno velik dio ukupne svjetske proizvodnje dobara i usluga, a neke su od najvažnijih grana prerađivačke industrije: proizvodnja hrane i pića, računala, odjeće, automobila i zrakoplova, kemijskih proizvoda, metala, naftnih prerađevina i dr. (Hrvatska enciklopedija, 2022).

U Pravilniku o djelatnostima koje se smatraju industrijom (koji je donijelo ministarstvo rada i mirovinskog sustava na temelju članka 69. stavka 4. Zakona o radu) prerađivačka industrija se označava slovom C te se dijeli na 24 dijela. U nastavku slijedi podjela djelatnosti te pripadajuće oznake za te djelatnosti. C10 – proizvodnja prehrambenih proizvoda, C11 – proizvodnja pića, C12 – proizvodnja duhanskih proizvoda, C13 – proizvodnja tekstila, C14 – proizvodnja odjeće, C15 – proizvodnja kože i srodnih proizvoda, C16 – prerada drva i proizvoda od drva i pluta, osim namještaja; proizvodnju proizvoda od slame i pletarskih materijala, C17 – proizvodnja papira i proizvoda od papira, C18 – tiskanje i umnožavanje snimljenih zapisa, C19 – proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, C20 – proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda, C21 –

proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka, C22 – proizvodnja proizvoda od gume i plastike, C23 – proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda, C24 – proizvodnja metala, C25 – proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme, C26 – proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda, C27 – proizvodnja električne opreme, C28 – proizvodnja strojeva i uređaja, d.n., C29 – proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica, C30 – proizvodnja ostalih prijevoznih sredstava, C31 – proizvodnja namještaja, C32 – ostala prerađivačka industrija, C33 – popravak i instaliranje strojeva i opreme (Zakon o radu, Narodne novine br. 93/14).

2.1.2. Prerađivačka industrija u Republici Hrvatskoj

Proizvodnja ostaje jedan od najvažnijih čimbenika rasta u mnogim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj. Promatrajući njezin povijesni razvoj, vidljivo je da je krajem 1980-ih, zbog implementacije centralnog planiranja u prerađivačkoj industriji Hrvatske, trend razvoja njezine prerađivačke industrije bio bolji od trenda velikog broja drugih tranzicijskih zemalja srednje i istočne Europe. Povlaštenim trgovinskim režimom Jugoslavije za sadašnje zemlje EU razvili su se odnosi s moćnim europskim tvrtkama. Licenciranjem i neovisnim istraživanjem ostvaruje se proizvodnja i izvoz relativno složenih industrijskih proizvoda visoke dodane vrijednosti, posebice u strojarstvu i elektroindustriji. Velik dio međunarodne razmjene, posebice izvoza, uključuje i tržište SEV-a. Međutim, u posljednjih nekoliko godina razvijene zemlje bivšeg istočnog bloka, poput Češke i Mađarske, ostvarile su značajan gospodarski napredak, dok je hrvatska prerađivačka industrija doživjela izrazito nazadovanje u mnogim područjima proizvodnje, što je uzrokovalo gubitkom početne prednosti u odnosu na gospodarski najrazvijenije tranzicijske zemlje. Djelatnosti vezane uz prerađivačku industriju mogu uvelike utjecati na ukupni gospodarski razvoj pojedine zemlje, budući da su različiti proizvodi iz drugih područja djelatnosti povezani s navedenim djelatnostima, i to na dva načina: kao ulazne sirovine i kao gotovi proizvodi prerade u industrijama koje koriste se u velikom broju aktivnosti. S obzirom na navedeno, prerađivačka industrija trebala bi biti jedan od najvažnijih stupova hrvatskog gospodarstva i najvažnija strateška odrednica. Nažalost, trend nije optimističan, a u Hrvatskoj se udio prerađivačke industrije u BDP-u iz godine u godinu smanjuje, što dovodi do sve većeg zaostajanja za prosjekom tranzicijskih zemalja. Pad udjela industrije doveo je do povlačenja pojedinih prerađevina. Međutim, važno je naglasiti da gore navedeni trendovi nisu nužno

negativni ako se resursi oslobođeni u novim proizvodima prošire. U slučaju Hrvatske, pak, riječ je o sve oštrijem napuštanju proizvodnje i povećanju udjela drugih sektora (Prester J., Rašić Bakarić I., 2017).

U Hrvatskoj samo niskokvalificirane djelatnosti mogu ostvariti manja povećanja ili smanjenja jediničnih troškova rada, dok se značajna povećanja jediničnih troškova rada najčešće vide u djelatnostima s višim i višim srednjim kvalifikacijama. Općenito, promatrajući promjene jediničnih troškova rada u svim djelatnostima srednje i visoke razine vještina, nedostupnost troškova u većini tih djelatnosti dovodi do zaključka da Hrvatska s vremenom gubi konkurentnost u slučaju industrijskih proizvoda. Srednja i visoka tehnološka razina, koja predstavlja izvoznu bazu naprednih gospodarstava, postaje sve neprofitabilnija. Studija je također pokazala da je hrvatski proizvodni sektor nastavio ranije identificirani trend pada zaposlenosti. Međutim, analiza pokazuje da su neke industrije doživjele određeni napredak ili oporavak u 2000-ima, a tijekom krize to je u velikom broju slučajeva stalo. Analizom mehanizma prilagodbe zaključuje se da na razini prerađivačkih djelatnosti ukupno dominantna uzročno-posljedična veza između transfera proizvodnje i zaposlenosti potvrđuje opću hipotezu o temeljnom mehanizmu strukturne prilagodbe prerađivačke industrije. Proces povećanja produktivnosti smanjenjem zaposlenosti nastavit će se između 2000. i 2010. godine. Međutim, analiza na razini pojedinih djelatnosti u sektoru proizvodnje pokazuje da mehanizmi tržišta rada, odnosno cjenovna konkurencija u pojedinim djelatnostima, također imaju značajan utjecaj na potražnju za radnim mjestima (Čavrak V., 2011).

2.2. Značaj prerađivačke industrije za gospodarstvo Hrvatske

Industrija stvara oko jedne petine hrvatskog BDP-a i zapošljava oko jednu četvrtinu radne snage. 83% industrije je prerađivačka, uglavnom proizvodnja hrane i pića, kemijska proizvodnja, te izdavaštvo i tisak. Evidentna su najveća povećanja ukupne dodane vrijednosti u rudarstvu, preradi i opskrbi energijom u posljednjih pet godina. U 2005. godini industrijska proizvodnja rasla je po godišnjoj stopi od 5%. Unatoč postupnom rastu posljednjih godina, hrvatski industrijski BDP danas iznosi samo 69% onoga iz 1989. godine. Industrijska proizvodnja još uvijek je na 85% razine od prije 17 godina. U usporedbi s 2005., industrijska proizvodnja u Hrvatskoj u 2006. godini porasla je za 4,5 posto, nešto manje od rasta industrijske proizvodnje od 5,1 posto u 2005. godini. Najvažnija, prerađivačka industrija, koja u ukupnoj industrijskoj

proizvodnji sudjeluje s oko 82 posto, u 2006. godini porasla je za 4,5 posto u odnosu na prethodnu godinu. Podaci o industrijskoj proizvodnji za 2007. pokazuju rast od 5,9% krajem siječnja do studenog, ubrzavajući se u odnosu na isto razdoblje 2006. (4,7%), a trend ukupne građevinske aktivnosti nastavljen je. S obzirom da je fizički obujam građevinskih radova bio zabilježio je u roku od deset mjeseci rast od 2,7% (2006.: 10,1%), čime se usporava i gubi na zamahu (Čavrak V., 2011).

Ovaj period koji je sada analiziran predstavlja period prije financijske krize 2008. godine. U nastavku rada će se detaljno analizirati utjecaji i posljedice koje je financijska kriza ostavila na cjelokupno gospodarstvo, ali i na prerađivačku industriju Republike Hrvatske. Sada će se analizirati noviji podatci te će se proučiti 2019. godina.

Ako proučavamo udjele djelatnosti prerađivačke industrije u BDP-u RH (tablica 1) možemo zaključiti da najveći udio u BDP-u među djelatnostima prerađivačke industrije zauzima proizvodnja prehrambenih proizvoda sa 2,2%. Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda je na drugom mjestu s udjelom od 1,5%. Na trećem mjestu je proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda. Djelatnosti koje imaju najmanji udjel u BDP-u su proizvodnja duhanskih proizvoda, proizvodnja tekstila, proizvodnja metala te proizvodnja ostalih prijevoznih sredstava. Navedene djelatnosti imaju udjel u BDP-u od 0,1%.

Tablica 1. Udio djelatnosti prerađivačke industrije u BDP-u Republike Hrvatske u 2019. godini

DJELATNOST PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE	UDIO U BDP - u (%)
C10 Proizvodnja prehrambenih proizvoda	2,2
C11 Proizvodnja pića	0,6
C12 Proizvodnja duhanskih proizvoda	0,1
C13 Proizvodnja tekstila	0,1
C14 Proizvodnja odjeće	0,3
C15 Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	0,2
C16 Prerada drva i proizvoda od drva i pluta, osim namještaja; proizvodnja proizvoda od slame i pletarskih materijala	0,5
C17 Proizvodnja papira i proizvoda od papira	0,2

C18 Tiskanje i umnožavanje snimljenih zapisa	0,4
C19 Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda	1,0
C20 Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda	0,3
C21 Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka	0,7
C22 Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	0,5
C23 Proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	0,7
C24 Proizvodnja metala	0,1
C25 Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme	1,5
C26 Proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda	0,5
C27 Proizvodnja električne opreme	0,6
C28 Proizvodnja strojeva i uređaja, d. n.	0,6
C29 Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	0,2
C30 Proizvodnja ostalih prijevoznih sredstava	0,1
C31 Proizvodnja namještaja	0,3
C32 Ostala prerađivačka industrija	0,2
C33 Popravak i instaliranje strojeva i opreme	0,5

Izvor: izrada autora prema Državni zavod za statistiku

Proučavajući izvoz djelatnosti prerađivačke industrije u HR u 2020. godini (tablica 2) možemo primjetiti da najveću izvoznu vrijednost ima proizvodnja hrane, pića i duhanskih proizvoda, te proizvodnja baznih metala i proizvodnja proizvoda od metala, osim strojeva i opreme. S druge strane, proizvodnja prerađivačkih industrija poput računala i elektroničkih i optičkih proizvoda, te popravak i instalacija strojeva i opreme imaju najmanju izvoznu vrijednost.

Tablica 2. Vrijednost izvoza djelatnosti prerađivačke industrije u Republici Hrvatskoj u 2020. godini

DJELATNOST PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE	VRIJEDNOST IZVOZA
C10,11,12 Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhanskih proizvoda	1.553.432
C13,14,15 Proizvodnja tekstila, odjeće, kože i srodnih proizvoda	1.329.268
C16,17,18 Proizvodnja proizvoda od drva i papira, tiskanje	1.016.912
C19 Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda	1.084.685
C20 Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda	855.564
C21 Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka	1.045.211
C22,23 Proizvodnja proizvoda od gume i plastike te proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	1.005.381
C24,25 Proizvodnja osnovnih metala i proizvodnja izrađenih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme	1.532.914
C26 Proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda	492.470
C27 Proizvodnja električne opreme	1.039.028
C28 Proizvodnja strojeva i opreme, d. n.	999.496
C29,30 Proizvodnja prijevoznih sredstava	1.365.892
C32,33 Ostala prerađivačka industrija, popravak i instaliranje strojeva i opreme	414.803

Izvor: izrada autora prema Državni zavod za statistiku

2.3. Djelatnosti prerađivačke industrije i njihovo značenje za gospodarstvo Hrvatske

Prerađivačka industrija, prema definiciji Nacionalne kvalifikacije djelatnosti NKD, obuhvaća područja fizičke ili kemijske transformacije materijala, tvari ili sastojaka u novi proizvod. Prerađivačka industrija u svakoj državi predstavlja djelatnost od strateškog interesa te je zato od

posebne važnosti za gospodarski razvoj Republike Hrvatske organiziranje i udruživanje tvrtki u okviru Odjela za prerađivačku industriju, s ciljem zastupanja interesa članica pred državnim tijelima pri oblikovanju gospodarskog sustava i mjera ekonomske politike (Zakon o nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti, Narodne novine br. 98/94, 2007.).

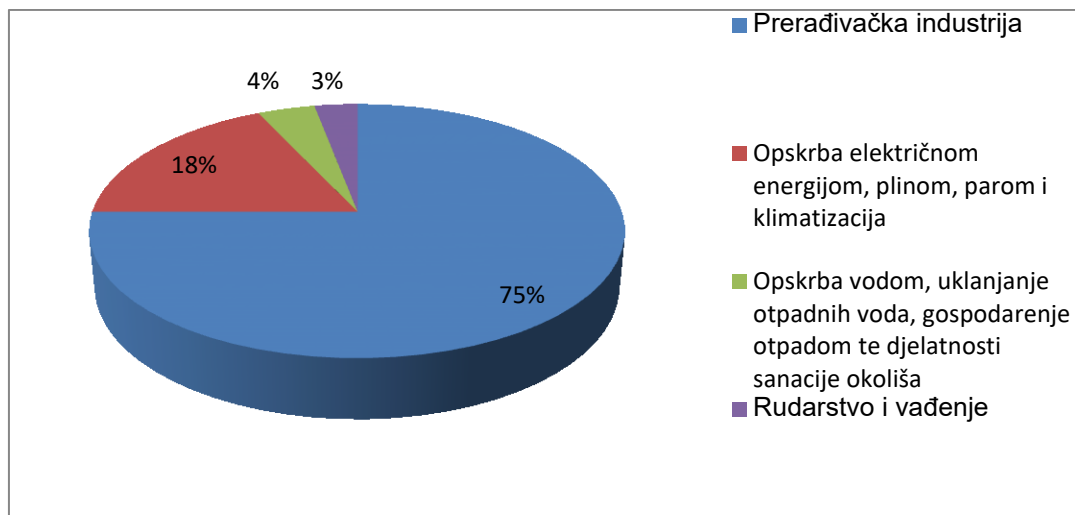
U Industrijskoj strategiji RH za period 2014. - 2020. kao pokretačke grane prepoznate su sljedeće djelatnosti u okviru Odjela za prerađivačku industriju:

- proizvodnja gotovih metalnih proizvoda;
- proizvodnja strojeva i uređaja
- proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka;
- proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda;

Tvrtke iz područja koje pokriva Odjel prerađivačke industrije zapošljavaju 10,94 % od ukupnog broja zaposlenih u RH (podaci za 2014. godinu), a njihov izvoz iznosi 51,56 % od ukupnog izvoza RH (Industrijska strategija Republike Hrvatske 2014.-2020.).

Gledajući vrijednost prodanih industrijskih proizvoda prema djelatnostima NKD-a za 2014. godinu (grafikon 1) može se zaključiti da najveći dio (75%) zauzima prerađivačka industrija. Poslije slijede opskrba električnom energijom, plinom, para te klimatizacija s 18%, opskrba vodom, uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša s 4%, te na kraju slijedi rudarstvo i vađenje s 3%.

Grafikon 1: Struktura vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda prema djelatnostima NKD-a za 2014. godinu

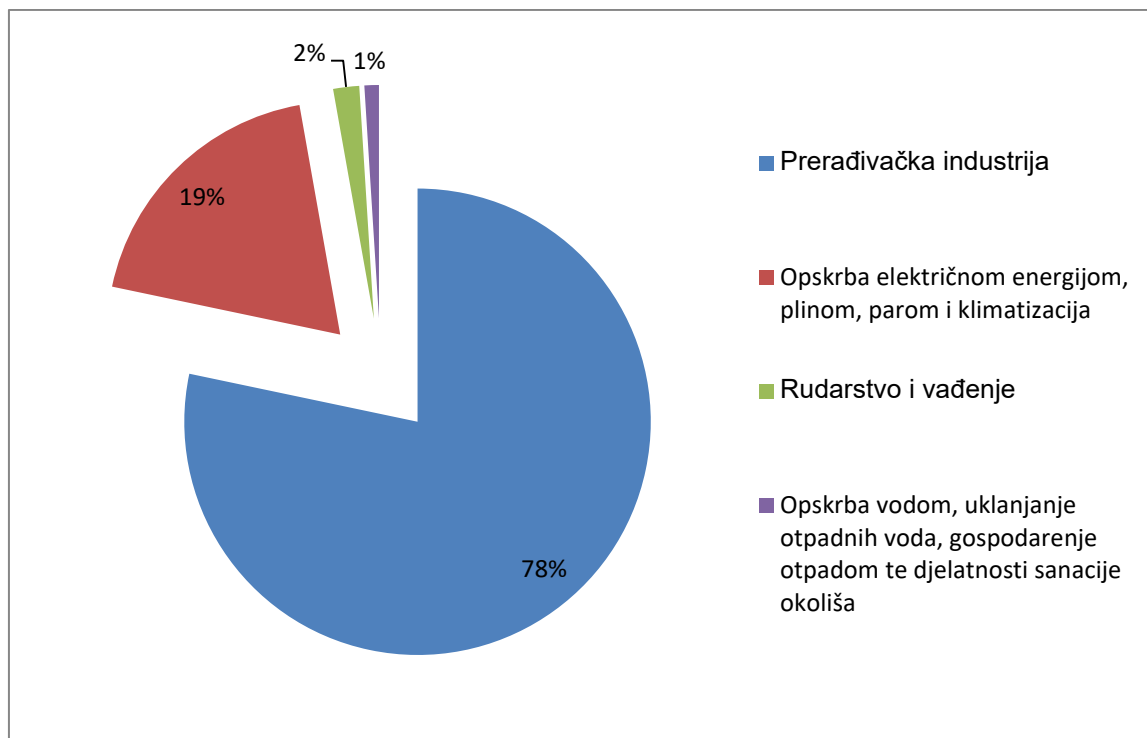

Izvor: Državni zavod za statistiku (2014)

Proteklih godina se pokušava stvoriti pozitivan trend i pozitivan rast kako bi se potaknuo razvoj cjelokupnog gospodarstva. Gospodarstvo je u 2017. poraslo umjereno. Međutim, Hrvatska je bila jedna od rijetkih zemalja u EU čiji je gospodarski rast usporen u 2016. godini. U 2016. najveći industrijski udio imala je prerađivačka industrija (76%), a najmanji rudarstvo (2%).

Ako se usporede grafikon 1 i grafikon 2 može se zaključiti da se omjer strukture vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda povećao za prerađivačku industriju ako se usporede vrijednosti iz 2021. godine s vrijednostima iz 2014. Također se može zaključiti da se omjer smanjio u djelatnostima rudarstva i vađenja te u opskrbi vodom, uklanjanju otpadnih voda, gospodarenju otpadom te u sanaciji okoliša.

Grafikon 2: Struktura vrijednosti prodanih industrijskih proizvoda prema djelatnostima NKD-a za 2021. godinu

Izvor: Državni zavod za statistiku (2022)

Zemlje usporedive s nama ostvaruju veći rast i razvoj, zbog čega se brže približavaju prosječnoj razvijenosti članica EU. Hrvatska industrija u 2017. godini ostvarila je izvoz od 13,2 milijardi eura, što čini 94,6% ukupnog izvoza, a u strukturi BDP-a sudjeluje s 20,7%. Izvozno najviše orijentirane grane prerađivačke industrije su: metaloprerađivačka industrija 24,8%, kemijska, farmaceutska i gumarska industrija 16,4%, proizvodnja računala, električne opreme 10%, proizvodnja hrane 9,5%, proizvodnja naftnih derivata 7,3%. Na takvo stanje utječe mnogo faktora, poput sporog oporavka tržišta rada (laganog pada nezaposlenosti, sve manje radno sposobnog stanovništva, sve veći broj umirovljenika, nedostatak radne snage zbog masovnog useljavanja mladih, zbog čega smo prisiljeni uvoziti radnu snagu) (Državni zavod za statistiku, 2018).

3. Utjecaj globalne krize iz 2008. na gospodarstvo Hrvatske s naglaskom na prerađivačku industriju

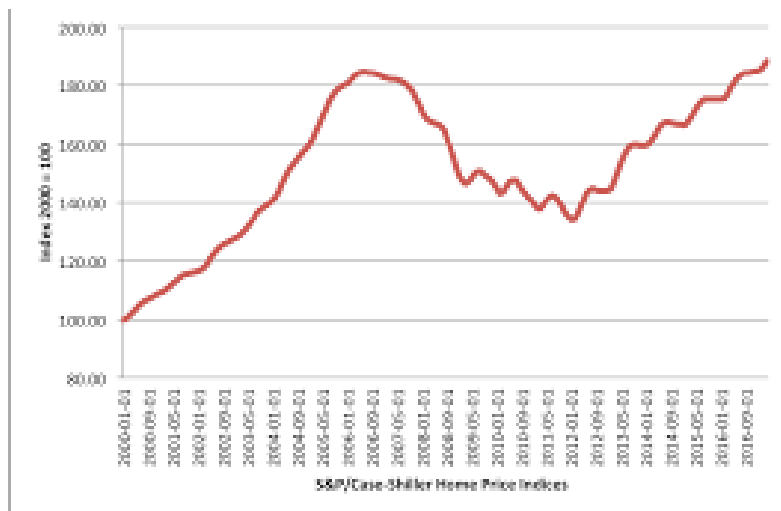
3.1. Utjecaj globalne krize iz 2008. na gospodarstvo Hrvatske

Globalna kriza iz 2008. je započela 2007. u Sjedinjenim Američkim Državama te se još naziva i „Subprime kriza“. Uzrok Subprime krize su bili hedge fondovi, osiguravajuće kuće i banke. Oni su nudili stambene kredite osobama koje si to nisu mogle priuštiti i koje bi prije ili kasnije prestale s plaćanjem rata kredita. Takvi krediti su nazvani subprime, odnosno drugorazredni krediti. Ljudi s niskim i neredovitim primanjima su u ovakvim kreditima vidjeli šansu da kupe i žive u vlastitom domu, šansu koja je na koncu bila nerealna zbog nemogućnosti vraćanja kredita. U tom periodu su obe strane (strana koja predstavlja banke, hedge fondove i osiguravajuće kuće te strana koja predstavlja ljude koji su dizali stambene kredite) osjećale dozu sigurnosti jer je cijena nekretnina na tržištu nekretnina stabilno rasla te je stvoren dojam visoke likvidnosti koji je se pokazao lažnim. Tom rastu tržišta nekretnina je prethodovala ekspanzivna monetarna politika niskih kamatnih stopa (Amadeo K., 2019).

Cilj takve politike je potaknuti gospodarsku aktivnost Sjedinjenih Američkih Država te dovesti pod kontrolu broj nezaposlenih. Takve niske razine kamatnih stopa su privukle građane svih ekonomsko-socijalnih slojeva na dizanje kredita od kojih su većina bili stambeni krediti. U razdoblju od 2003. do 2005. je došlo do ogromnog razvoja stambenog sektora koji je doveo do situacije u kojoj je ponuda počela premašivati dugoročnu potražnju. Došlo je do rasta kamatnih stopa (treba napomenuti da su osobe koje su uzimale subprime kredite nisu imale fiksne kamatne stope. Takav kredit je izuzetno nepovoljan za osobe koje ga uzimaju, no treba napomenuti da je takav kredit bio jedina opcija ljudima slabije financijske situacije.), te je drastično povećan broj ljudi koji nisu mogli vraćati subprime kredite. Takav razvoj situacije je za posljedicu imao pad cijena nekretnina te smanjenje potražnje za vrijednosne papire od subprime kredita (Allen F., 2009).

Grafikon 3: Cijene nekretnina u SAD-u od 2000. do 2016. godine

Izvor: Pattinger (2017)

To je dovelo do tzv. domino efekta u kojem su investitori bili prisiljeni prodavati takve vrijednosne papire uz gubitak da bi vratili bar dio uloženog novca te da bi povećali svoju likvidnost. U vrijeme koje je prethodilo padu cijena nekretnina na tržištu nekretnina dužnički vrijednosni papiri su bili veoma popularna opcija za ulaganje te su se mnogi investicijski fondovi i kreditne institucije uključili u ovaj oblik investiranja kapitala (Tooze A., 2018).

Problem je bio u tome da su se kreditne institucije i investicijski fondovi (pogotovo hedge fondovi) počeli zaduživati u velikoj mjeri da bi uložili što više kapitala u dužničke vrijednosne papire. Takav proces je rizičan, te su banke i financijske institucije trebale način da smanje rizik. Odgovor na taj problem su dobili u sekuritizaciji. Sekuritizacija je pretvaranje manje likvidnih potraživanja u lako utržive dužničke instrumente koji se mogu plasirati na tržištu kapitala. Veći se broj potraživanja iz aktive objedinjuje u jedan skup, na temelju kojega se, s dodatnim osiguranjem potraživanja ili bez njega, emitiraju obveze u obliku udjela u tom skupu ili pak obveznice otplata kojih se jamči novčanim priljevima po potraživanjima iz toga skupa. Na taj način financijske ustanove i velike korporacije iz bilance izbacuju potraživanja rizičnih obilježja i dolaze do likvidnosti (Altman C., 2009).

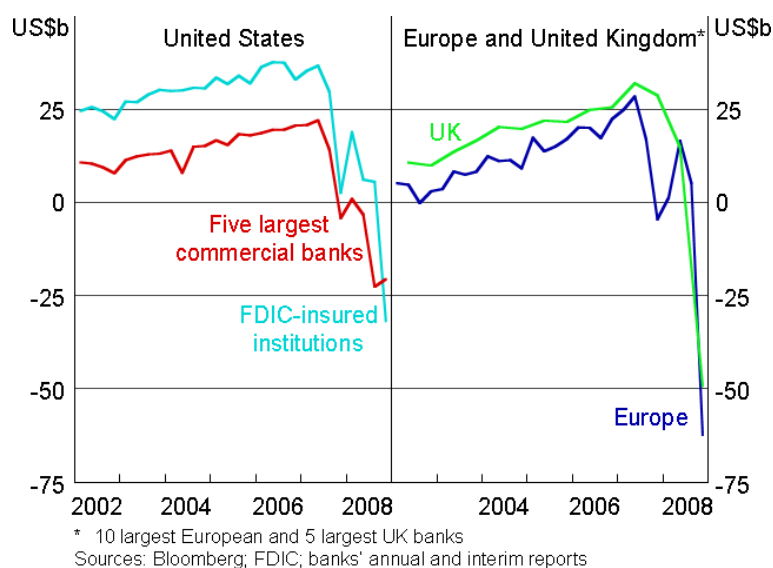
To predstavlja financiranje na osnovi aktive, prodajom budućega novčanog toka izdavanjem dužničkih instrumenata osiguranih aktivom. Pritom se stvaraju raznovrsni skupovi potraživanja sličnih ili istih obilježja, koji se tada mogu odijeliti u instrumente fiksne denominacije, što omogućuje snižavanje troškova i šire mogućnosti investiranja i dezinvestiranja. Sekuritizacija se

počela koristiti u SAD-u 1970-ih godina u sekuritizaciji hipotekarnih kredita, a potom se proširila na automobilske zajmove, potraživanja po kreditnim karticama, leasing te na ostale oblike kredita i potraživanja iz aktive. Sekuritizacija omogućuje korištenje financijske poluge. Financijska poluga predstavlja efektivno korištenje tuđih izvora sredstava uslijed veće rentabilnosti prinosa u odnosu na plaćanje kamate na tuđa sredstva. Na taj način se povećava profit, ali se također povećava i rizik (McArthur C., Edelman S., 2017).

Negativna strana sekuritizacije je tendencija da financijski posrednici mnogo više ulaze u rizik i da u mnogim slučajevima zanemaruju mogućnost vraćanja prvobitnog kredita. Mnoge osobe koje su ulazile u subprime kredite su bile niske razine financijske pismenosti te su to banke, osiguravajuće kuće te investicijski fondovi iskoristili. No, nisu nastradali samo dužnici. Nemogućnost vraćanja kredita zajmoprimaca je dovela banke i investicijske fondove do gubitaka. U proljeće 2007. u Sjedinjenim Američkim Državama nekoliko desetaka banaka, koje su bile specijalizirane na financiranje ove vrste kredita nekretnina, predale su zahtjev za stečaj (Clements L., 2018).

Važno je spomenuti da su banke Europske Unije imale znatno veće gubitke od banaka Sjedinjenih Američkih Država.

Grafikon 4. Usporedba profita banaka u SAD-u i u Europi

Izvor: Reserve Bank of Australia (2009)

Ova pojava se čini pomalo nelogična, jer je cijela globalna financijska kriza počela upravo u SAD-u. Također, europske banke su sa svojim ulaganjima bile veoma slične s ulaganjima banaka SAD-a. Banke u Sjedinjenim Američkim Državama nisu imale toliko veliki pad profita zbog nekoliko faktora, no najvažniji faktor su velike količine financijske pomoći koju su banke dobile od strane vlade Sjedinjenih Američkih Država (TED: The Economics Daily, 2009).

Banke u europskim zemljama su se u periodu koji je prethodio krizi počele zaduživati u inozemstvu. U to vrijeme sve veće europske banke su se služile visokom financijskom polugom, to dokazuje velik omjer gubitaka i kapitala. Medijalni omjer financijske poluge za sve veće europske banke iznosio je 32. Takav iznos financijske poluge izuzetno rizičan, te bi i najmanji gubitci ukupne imovine drastično smanjuju ukupni kapital banke (Horvatin T., 2013).

Europske banke su morale refinancirati dugove koji su nastali promjenama na tržištu SAD-a, te su to morale učiniti po znatno višim kamatnim stopama. Takav potez je bankama „kupio više vremena“ te je većina europskih banaka ostala profitabilna do druge polovice 2008. godine. Ipak, banke nisu mogle ništa učiniti jer se kriza u drugoj polovici 2008. pogoršala te su mnoge banke završile godinu sa znatnim gubicima (Terazi E., Senel S., 2011).

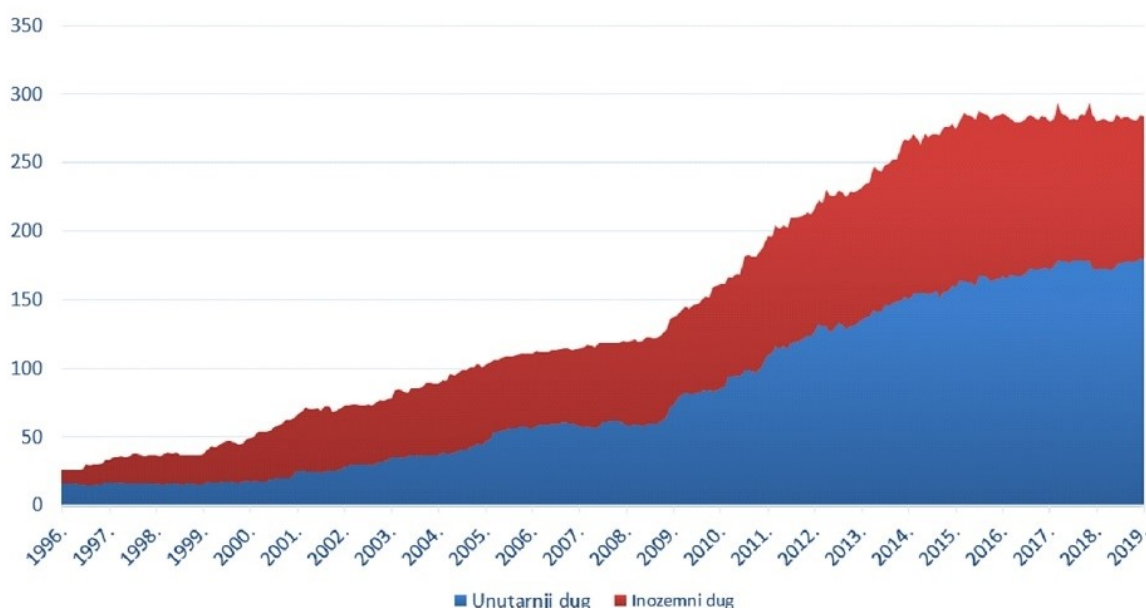
Prva velika svjetska banka koja je proglasila tečaj je Lehman Brothers. Taj je događaj izazvao paniku na međunarodnim tržištima jer je u to vrijeme Lehman Brothers bila četvrta najveća investicijska banka u Sjedinjenim Američkim Državama. Taj strah i panika su imali za posljedicu drastično smanjenje likvidnosti na međunarodnom financijskom tržištu. Ubrzo su europske banke, a među njima i banke Republike Hrvatske, bile u sličnoj situaciji kao i banke u SAD-u (Marić K., Tomer A., 2017).

Kada se priča o ekonomskoj krizi u Republici Hrvatskoj treba napomenuti da je ona samo jedan od razloga za loše stanje u kojem se gospodarstvo našlo 2008. godine, te su mnogi problemi postojali i prije. Krajem 2008. godine svjetska gospodarska kriza manifestirala se i u Hrvatskoj, isprva stagnacijom gospodarskog rasta, potom smanjenom proizvodnjom i potrošnjom te na kraju padom BDP-a od 5,8%. U razdoblju od 1994. do 2008. hrvatsko gospodarstvo imalo je visoku stopu gospodarskog rasta. Jedan od glavnih pokretača nacionalnog gospodarskog rasta je domaća potražnja, koja je rasla po stopi većoj od 6 posto godišnje između 2001. i 2008. (tj. brže od rasta BDP-a). Između 2009. i 2010. stvarna potrošnja kućanstava pala je za gotovo 10% zbog nižih realnih neto dohodaka, što se odrazilo i na manje količine uvezene robe. Tijekom godina

povećana domaća potražnja, posebice osobna potrošnja temeljena na zaduživanju, pridonijela je kontinuiranom rastu ukupnog inozemnog duga. S tim u vezi, povećanje sklonosti potrošnji nije popraćeno dovoljnim povećanjem stope štednje. Razlika između domaćih investicija i domaće štednje važan je ekonomski pokazatelj razine iskorištenosti stranih financijskih sredstava (Milkotić S., 2010).

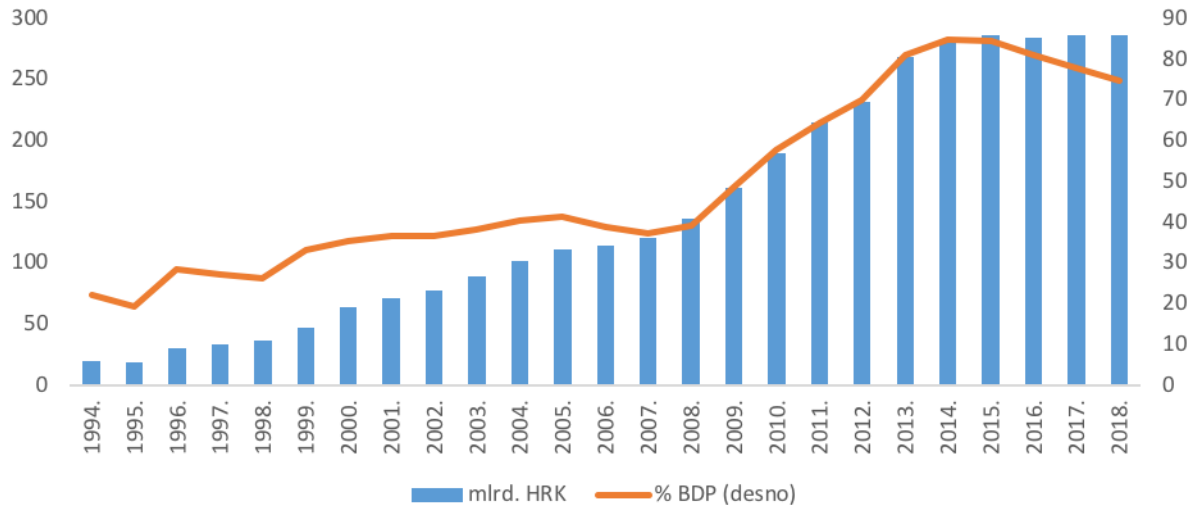
U Hrvatskoj je navedena stopa u postotku BDP-a uvijek negativna: primjerice -10,9% u 2008. i -6% u 2009. godini. Iako tranzicijskim zemljama treba vanjski dug kako bi se ubrzao razvoj, on ima smisla samo ako je investicija dugoročno isplativa i nije usmjerena na tekuću potrošnju. Do 2001. glavni izvori inozemnog zaduživanja bili su domaći zajmovi javnog sektora i zajmovi privatnog sektora s državnim jamstvom. U razdoblju neposredno nakon privatizacije bankovnog sustava dogodio se sistemski pomak: između 2002. i 2005. godine povećano je kreditiranje domaćeg privatnog sektora iz stranih privatnih izvora. Upravo se u navedenom razdoblju Hrvatska transformirala iz umjereno zadužene u visoko zaduženu zemlju. Između 1999. i 2005. vanjski je dug rastao po prosječnoj godišnjoj stopi od 16%. Inozemni dug je 1993. iznosio samo 14,4% BDP-a, nakon toga je naglo porastao, 2010. probijena je psihološka granica, ukupni inozemni dug premašio je BDP (Milkotić S., 2010).

Grafikon 5. Unutarnji i inozemni dug Republike Hrvatske

Izvor: HNB (2020)

Grafikon 6. Udio javnog duga u BDP-u Republike Hrvatske

Izvor: Ekonomski lab (2020)

U izvješću Europske komisije za 2011. istaknuto je da je ključna ranjivost hrvatskog gospodarstva upravo vanjski dug. Izvješće Europske komisije ne predstavlja izolirano stajalište, jer je izraženo u nekoliko izvješća i dokumenata financijskih institucija. Također je važno istaknuti kako nepovoljni tečajni odnosi utječu na povećanje inozemnog duga. Slabljenje eura u odnosu na dolar i švicarski franak dovelo je do povećanja vanjskog duga za oko 900 milijuna eura, što je povećanje od dva postotna boda u odnosu na 2009. godinu (Europska komisija, 2011).

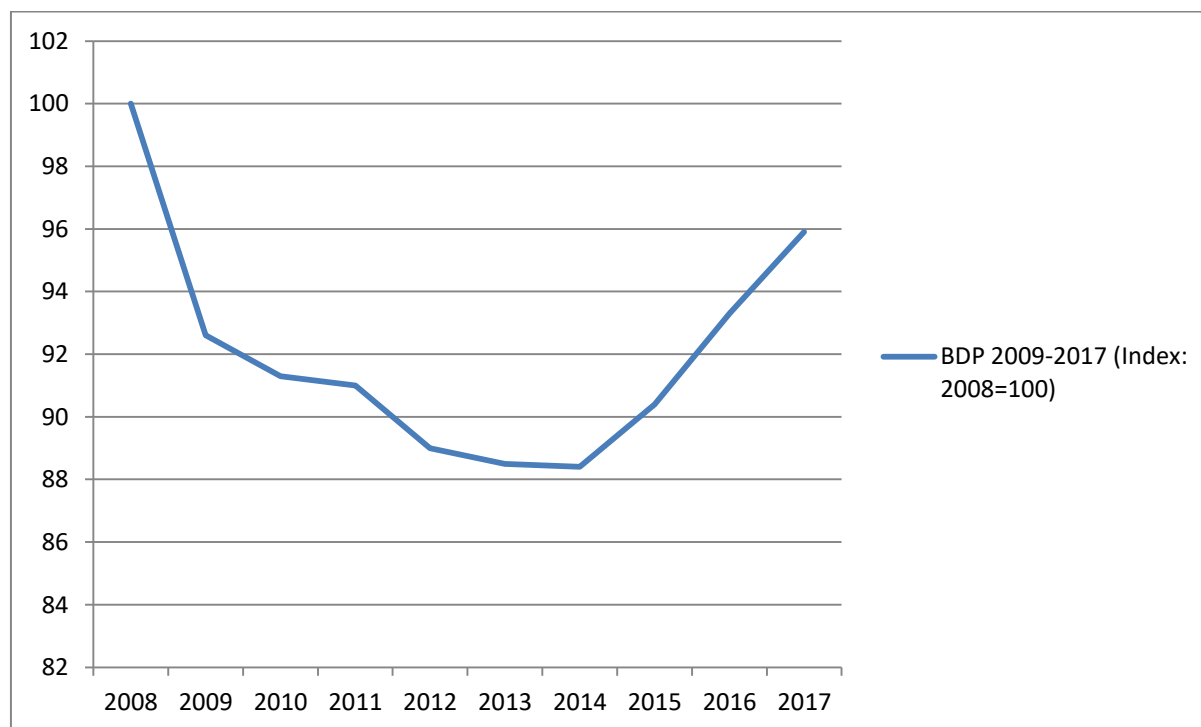
Navedena pojava ima najveći utjecaj na korporativni sektor (zbog visine svojih obveza), ali u ukupnoj vrijednosti promjene najviše su pogođene poslovne banke (zbog visokog udjela švicarskog franka) i središnja država (13,2% javnog duga denominirano je u američkim dolarima). Razgovaralo se o jačanju fiskalne odgovornosti, smanjenju fiskalne potrošnje i proračunskom deficitu, no deficit proračuna opće države povećan je treću godinu zaredom: 1,3 posto u 2008. i 5,6 posto BDP-a u 2011. godini. Povećanje proračunskog deficita u 2011. rezultat je cjelogodišnjeg utjecaja nižeg poreza na dodanu vrijednost i trošarina, ukidanja kriznog poreza te niže stope poreza na dohodak, što nije u potpunosti kompenzirano nižom potrošnjom (Europska komisija, 2011).

3.1.1. Kretanje BDP-a Republike Hrvatske

Za razdoblje 1990.-2009. može se reći da je riječ o kriznom razdoblju, jer je realni rast BDP-a u tom razdoblju bio samo 6,8%, što znači da je prosječna godišnja stopa rasta ta dva desetljeća bila samo 1,6%. S druge strane, promijenila se gospodarska struktura. Gospodarske osnove poput industrijske proizvodnje i poljoprivrede zanemarene su i zapostavljene. Između 2009. i 2014. globalna kriza razotkrila je slabosti hrvatskog gospodarstva, što je dovelo do šestogodišnjeg pada BDP-a. Prestanak protoka kapitala i pad globalne potražnje doveli su do pada BDP-a u mnogim zemljama u 2009. godini, uključujući i razinu cijele EU i svih njezinih članica. Hrvatska je, nažalost, doživjela najveći gospodarski pad (Botrić V., 2012).

Ako proučimo razine BDP-a Republike Hrvatske od 2008. do 2017. godine (grafikon 7), možemo zaključiti da je razina BDP-a pala za 4,7% u razdoblju od 2008. do 2009. godine. Promatramo li BDP u cjelini, on bilježi sekvencijalni pad od ukupno 11,6%. Zabilježen je spor rast, ali nedovoljan da se gospodarstvo oporavi i nakon 2014. dosegne pretkrizne razine.

Grafikon 7. Razina BDP-a Republike Hrvatske u razdoblju od 2008. do 2017. godine

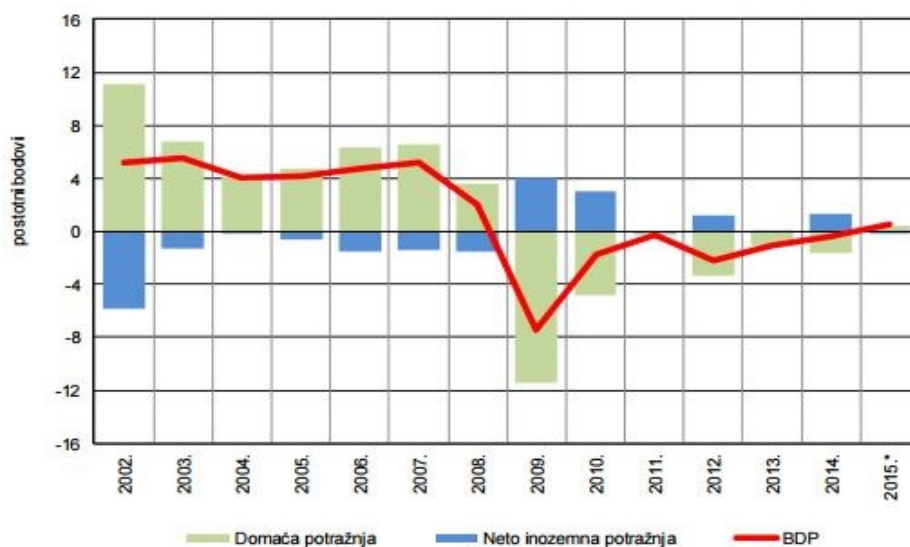

Izvor: Državni zavod za statistiku (2022)

Između 2009. i 2010. realna potrošnja kućanstava pala je za gotovo 10% zbog pada realnog neto dohotka, što se također odrazilo na smanjenje obujma uvezene robe. Velik dio povećanja izvoza može se pripisati izvozu brodova, dok su na uvoz negativno utjecale više cijene nafte i naftnih derivata, što se odrazilo na povećanje prehrambenih proizvoda i energenata. Drugi čimbenik koji je snažno utjecao na pad BDP-a bio je značajan pad investicija u fiksni kapital. Kao rezultat toga, ukupne investicije u fiksni kapital pale su za 11,8% u 2009. godini (Botrić V, 2012).

Pad domaće potražnje je drastično utjecao na razinu BDP-a u negativnom smislu te tu pojavu pokazuje grafikon 8. Tijekom godina raste domaća potražnja, posebice privatna potrošnja temeljena na zaduživanju, što je jedan od razloga kontinuiranog povećanja ukupnog inozemnog duga. S tim u vezi, povećanje sklonosti potrošnji nije popraćeno povećanjem stope štednje. Razlika između domaćih ulaganja i prihvatljive domaće štednje važan je ekonomski pokazatelj razine iskorištenosti stranih financijskih sredstava.

Grafikon 8. Doprinosi domaće i neto inozemne potražnje i kretanje BDP-a

Izvor: Eclectica (2015)

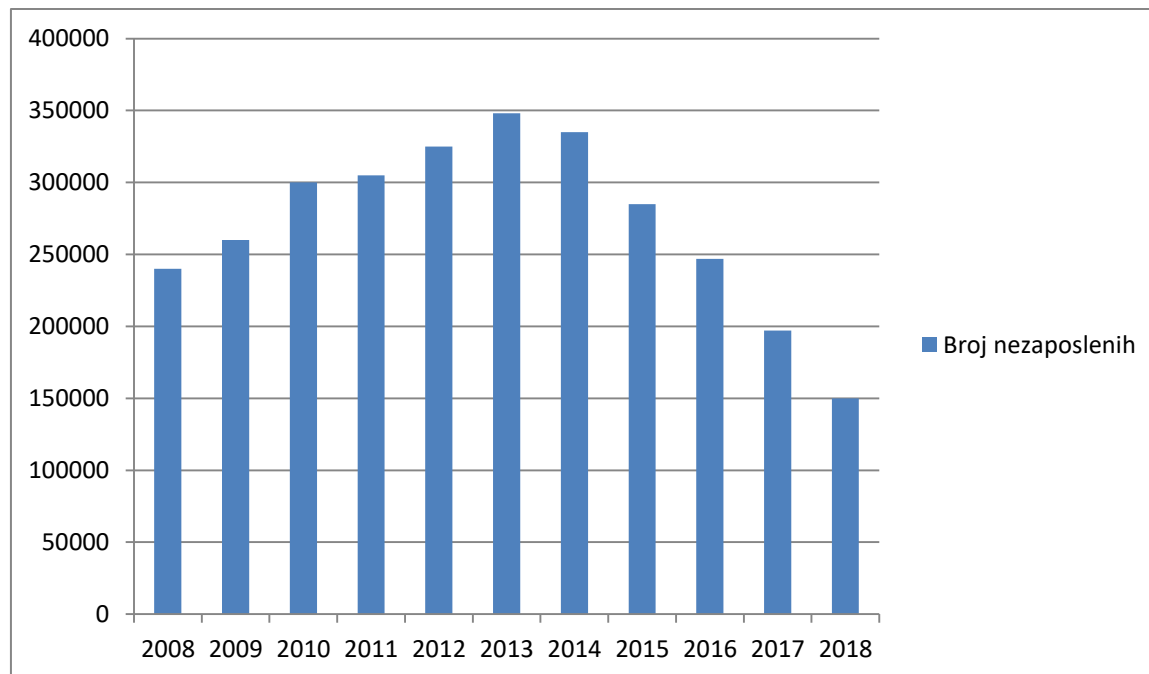
3.1.2. Zaposlenost u vrijeme krize

U 2009. godini došlo je do nepovoljnih kretanja na tržištu rada. Utjecaj pada gospodarske aktivnosti i porasta pesimizma poslodavaca pokazuje određeni vremenski odmak u pokazateljima tržišta rada i on je sve očitiji (Škrbić M., 2017).

Prema podacima HZZ-a, broj nezaposlenih i dalje raste, a broj radnih mjesta pada. Negativni učinci recesije, gospodarske krize, nisu nestali ni na plaće, ali je prelijevanje tih učinaka sporije nego na pokazatelje zaposlenosti i nezaposlenosti. Nakon osam godina rasta došlo je do smanjenja broja zaposlenih, što je obilježilo 2009. godinu (Obadić A., 2011).

Nezaposlenost je dosegla najnižu točku 2008., zatim je porasla zbog gospodarske krize, ali se ponovno stabilizirala 2014. (primjećena je promjena trenda u odnosu na prethodne godine te se broj nezaposlenih počeo smanjivati). Iz grafa 9 se može zaključiti da je razina broja nezaposlenih 2008. (vrijeme koje je prethodilo krizi) i 2016. na sličnom, skoro pa identičnom nivou.

Grafikon 9. Broj nezaposlenih u Republici Hrvatskoj od 2008. do 2018. godine

Izvor: Državni zavod za statistiku (2022)

3.2. Utjecaj globalne krize iz 2008. na prerađivačku industriju Hrvatske

Uspoređujući europsku prerađivačku industriju s hrvatskom prerađivačkom industrijom, uočavaju se određene razlike. Naime, u Republici Hrvatskoj na recesijska kretanja najosjetljiviji su visokokvalificirani sektori, zatim nižekvalificirani sektori i na kraju srednjekvalificirani sektori. Utjecaj krize iz 2008. na proizvodnju može se opisati na sljedeći način. U 2009. proizvodne aktivnosti u visokotehnološkim industrijama pale su za 27,8% u usporedbi s prethodnom godinom, niskotehnološke industrije pale su za 14,8%, a srednje tehnološke industrije pale su za 13%. Najniži međugodišnji pad od 10% zabilježila je proizvodna aktivnost u djelatnostima s niskim i srednjim kvalifikacijama (Prester J., Rašić Bakarić I., 2017).

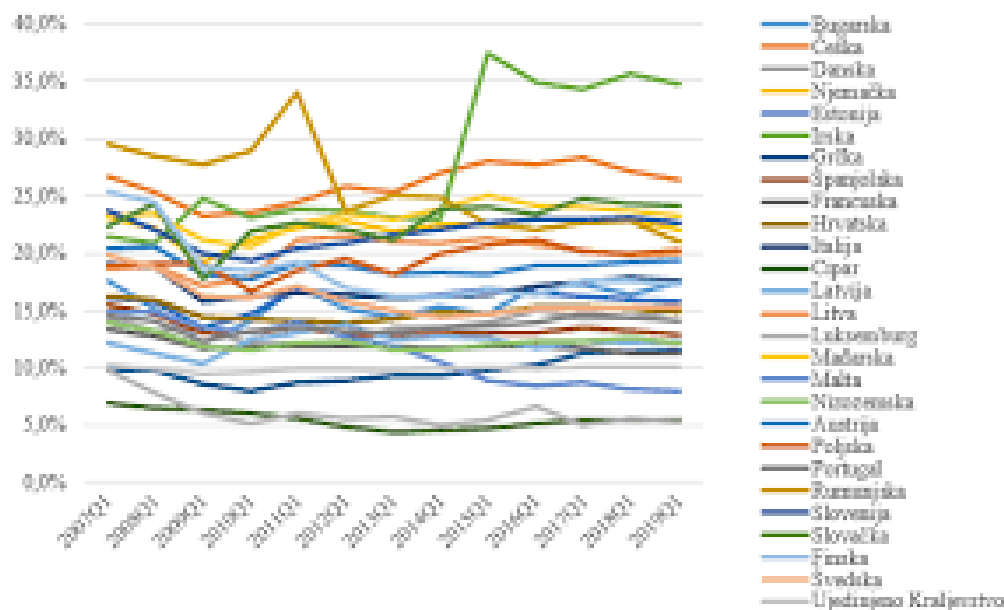
Navedena kretanja rezultat su snažnog pada izvoza visokotehnoloških industrija (u 2009. godini zabilježen je međugodišnji pad od 30,2%), što je posljedica smanjenja inozemne potražnje za proizvodima tih industrija. Pritom treba istaknuti da je, za razliku od ostale tri tehnološke skupine, većina industrija s višom tehnološkom razinom uglavnom izvozno orijentirana, pa je negativan utjecaj pada vanjske potražnje očitiji. Tijekom razdoblja 2008.-2015. izvoz je činio prosječno 40% ukupnog prihoda visokotehnoloških industrija svake godine. Usporedbe radi, treba napomenuti da je izvoz iz niskotehnoloških industrija činio 17,6% ukupnog godišnjeg prihoda ove tehnološke skupine. Što se tiče zemalja Europske Unije, gospodarska kriza malo se odgođeno odrazila na hrvatsko gospodarstvo, pa je to posljedica krize koja je zahvatila razvijena tržišta još 2008. godine (Škuflić L., Turuk M., 2013).

Analiza industrije u Republici Hrvatskoj pokazuje da njen trend posljednjih godina nije idealan, te još ima prostora za napredak. Naime, promatrajući vrijednost bruto industrijske proizvodnje od 2010. do 2015. godine, može se primijetiti da je u svakoj od promatranih godina vrijednost industrijske proizvodnje dodatno smanjena u odnosu na prethodnu godinu, a tek je 2014. počela rasti. Promatrajući sektorska promatranja NKD-a, uključujući rudarstvo i vađenje, procesne industrije te opskrbu električnom energijom, prirodnim plinom, parom i klimatizaciju, uočava se pad industrijske proizvodnje u 2011. i 2012. u odnosu na prethodnu godinu. U 2013. godini zabilježen je rast industrijske proizvodnje električne energije, plina, pare i klimatizacije, dok je ostala industrijska proizvodnja također smanjena. U 2014. godini proizvodnja prerađivačke industrije veća je u odnosu na 2013. godinu, a u 2015. godini veća je proizvodnja rudarstva i

vađenje sirovina, a smanjena je opskrba električnom energijom, plinom i parom u odnosu na prethodnu godinu. Broj zaposlenih u industriji posljednjih godina raste, ali još uvijek nije na razini bazne 2010. godine, a produktivnost rada u industriji bila je veća u svakoj godini promatranja u odnosu na baznu 2010. godinu. Iznimka je 2012. godina. U prerađivačkoj industriji u Republici Hrvatskoj, među 14.500 poslovnih subjekata, u 2018. godini bilo je zaposleno 241.500 radnika, oko 20.000 manje nego u 2008. godini. No, to je ipak mali porast(2,4%) u odnosu na 2017. godinu, kada je u prerađivačkoj industriji bilo zaposleno 235.700 ljudi. U 2018. godini poslovni prihod premašio je 177,3 milijarde kuna, a dobit na razini djelatnosti iznosila je 5,5 milijardi kuna (Botrić V., 2012).

Financijska kriza iz 2008. godine nije pogodila samo prerađivačku industriju Republike Hrvatske. Većina zemalja Europske Unije je osjetilo pad cijele industrije, a među njome i prerađivačke (grafikon 10). Važno je napomenuti da je u doba financijske krize bio zastupljen proces deindustrijalizacije. Pojedine zemlje Europske Unije su u 2008. godini bile u različitim fazama deindustrijalizacije pa je i reakcija prerađivačke industrije na financijsku krizu bila različita za pojedine zemlje (Buturac G., 2008).

Grafikon 10. Kretanje udjela prerađivačke industrije u zemljama EU od 2007. do 2019. godine

Izvor: Europska Unija (2022)

Skoro sve zemlje Europske Unije su imale smanjen udio prerađivačke industrije kao posljedicu financijske krize. Jedina iznimka je Irska koja je nakon prvobitnog, skoro pa i neznatnog pada povećala svoj udio prerađivačke industrije.

4. Usporedba utjecaja krize iz 2008. i pandemije COVID-19 na prerađivačku industriju Hrvatske

4.1. Pandemija COVID 19

U prvom kvartalu 2020. dogodile su se velike promjene u Hrvatskoj, Europi i cijelom svjetskom gospodarstvu. Prethodno nepoznati virus pojavio se u dijelovima Azije i brzo se širi, zahvaćajući i zemlje Europske unije, s teškim posljedicama za njihova gospodarstva. Virus je iznenadio cijeli svijet jer nitko nije očekivao globalnu pandemiju. Također se može primjetiti da se način rješavanja ove pandemije, koja je utjecala na svaki aspekt života skoro svih ljudi na planetu, razlikuje od države do države. Neke su zemlje reagirale relativno kasno ili su imale za cilj izgradnju kolektivnog imuniteta te su se suočile s teškim pobolom i smrtnošću, osobito među starijim stanovništvom i onima s kroničnim bolestima. Kako bi se ograničilo širenje epidemije, većina zemalja naložila je smanjenje ili potpunu zabranu društvenih kontakata, što također ima ekonomske posljedice. Ono što Hrvatsku posebno ističe je oštrina mjera. Kada se analizira pandemija COVID-19, jasno je vidljiv šok koji je pandemija izazvala na Hrvatsku, ali i druge zemlje članice EU-a. Smanjenje društvenih veza također stvara pritisak za smanjenje osobne potrošnje (Vijeće Europske Unije, 2022).

Glavni trgovinski partneri također su bili pogođeni, što je negativno utjecalo na izvoz, posebno izvoz usluga. Ova kretanja također smanjuju privatna, ali vjerojatno i javna ulaganja zbog jakih negativnih šokova potražnje. Naime, dio javnih investicija financira se iz proračuna, ali je fiskalna pozicija države uvelike određena promjenama potražnje. Razdoblje zatvaranja rezultiralo je značajnim smanjenjem poreznih prihoda (osobito PDV-a), ali i značajnim smanjenjem donacija. U kombinaciji s pritiskom javnosti to će utjecati i na potrebu smanjenja proračunske potrošnje, a samim time i na smanjenje kapitalnih ulaganja. Određena ulaganja će otkazati javna i privatna poduzeća. Gornja situacija pogoršava šok potražnje. Ipak, pad investicija i osobne potrošnje bio je nešto manji od pada BDP-a. BDP je pao 15% u drugom tromjesečju, uglavnom zbog pada izvoza usluga za dvije trećine (HNB, 2020).

Osim šoka potražnje, većina tvrtki obustavila je aktivnosti, što je dovelo do šoka ponude. Neki radnici koriste ovu priliku za obavljanje svakodnevnih aktivnosti od kuće, što bi moglo dovesti do fleksibilnijih radnih uvjeta u budućnosti. Dijelovi javnih usluga kojima je digitalizacija

pružala otpor danas su digitalizirani preko noći. No, utjecaj na tržište rada uglavnom se ogleda u gubitku radnih mjesta zbog manjeg prometa. Nekim radnicima država daje dio plaća, što dodatno negativno utječe na fiskalnu poziciju države, iako će dio pomoći sigurno biti iz Europske Unije. Osim utjecaja na tržište rada i proračun, važno je razmotriti i utjecaj na financijski sektor (HNB, 2020).

4.2. Utjecaj pandemije COVID 19 na prerađivačku industriju Republike Hrvatske

Sudeći po stanju prije izbijanja novog koronavirusa, odnosno 2018. i 2019. godine, vidljivo je da je proizvodnja u 2018. smanjena u odnosu na 2017. godinu, među kojima su proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda te proizvodnja gotovih metalnih proizvoda. Proizvodnja tih stvari se je najviše smanjila, osim strojeva i opreme. Prerađivačka proizvodnja u 2019. smanjena je u odnosu na 2018., ali je porasla u sljedećim djelatnostima: tiskanje i umnožavanje zapisa, proizvodnja osnovnih lijekova i farmaceutskih pripravaka, proizvodnja električne opreme, proizvodnja motornih vozila, prikolica i prikolica, poluprikolica i proizvodnja namještaja (HNB, 2020).

Budući da je 2020. godina početak pandemije COVID-19, tablica 3 pruža dobar uvid u usporedbi proizvodne proizvodnje u prvih 5 mjeseci 2020. kada je korona zahvatila svijet s onom u prvih 5 mjeseci 2019.

Proučavajući indekse proizvodnje prerađivačke industrije od 2017. do 2020. (tablica 3), vidljivo je da nastankom epidemije dolazi do još većeg smanjenja proizvodnje prerađivačke industrije što se posebno ističe kod proizvodnje motornih vozila, prikolica i polu-prikolica, proizvodnje namještaja, proizvodnje odjeće, proizvodnje kože i srodnih proizvoda te proizvodnje računala te elektroničkih i optičkih proizvoda. S druge strane, ogroman rast proizvodnje u odnosu na pred krizno razdoblje vidljiv je kod proizvodnje koksa i rafiniranih naftnih proizvoda. Osim toga, jedino su proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda te proizvodnja papira i proizvoda od papira zabilježile rast.

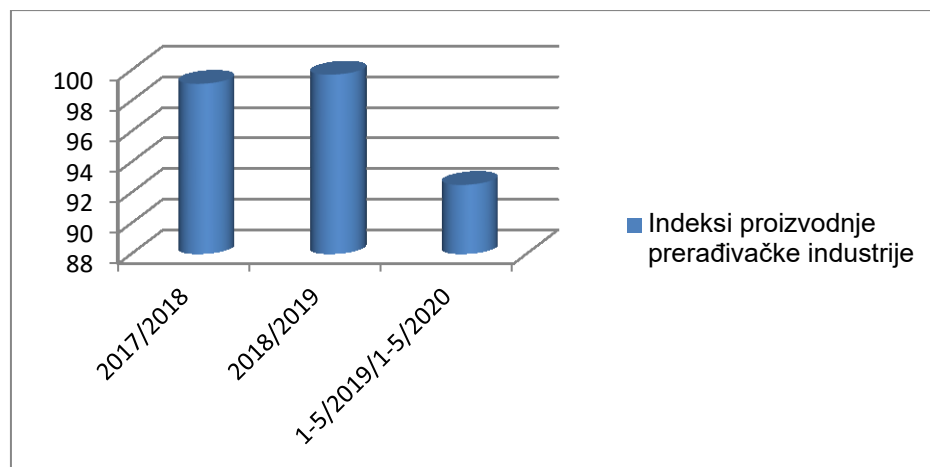
Tablica 3. Indeksi proizvodnje prerađivačke industrije u razdoblju od 2017. do 2020. godine

	Struktura(%)	2017	2018	I-V/2019
		2018	2019	I-V 2020
PRERADIVAČKA INDUSTRIJA	81,85	99,1	99,7	92,5
10 Proizvodnja prehrambenih proizvoda	15,14	98,4	103,7	97,3
11 Proizvodnja pića	5,21	102,6	98,7	82,4
12 Proizvodnja duhanskih proizvoda	0,38	123,8	100,4	84,2
13 Proizvodnja tekstila	1,00	99,8	96,9	91,9
14 Proizvodnja odjeće	2,00	97,7	95,2	72,1
15 Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	1,50	102,5	97,6	80,4
16 Prerada drva i proizvoda od drva i pluta, osim namještaja; proizvodnja predmeta od slame i pletarskih materijala	3,97	101,1	98,2	89,2
17 Proizvodnja papira i proizvoda od papira	2,42	101,4	99,9	101,8
18 Tiskanje i umnožavanje snimljenih zapisa	1,54	108,2	105,3	91,7
19 Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda	1,81	101,1	76,2	291,0
20 Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda	2,31	90,1	102,3	106,4
21 Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka	5,76	109,6	104,7	96,5
22 Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	4,79	116,2	103,6	86,4
23 Proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	6,55	101,5	102,5	94,4
24 Proizvodnja metala	2,21	116,0	94,6	82,4
25 Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme	7,67	88,6	93,8	98,1
26 Proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda	1,45	98,7	96,5	81,1
27 Proizvodnja električne opreme	3,96	89,5	104,6	91,2
28 Proizvodnja strojeva i uređaja, d. n.	3,24	87,0	89,2	82,2
29 Proizvodnja motornih vozila, prikolica i polu- prikolica	0,99	112,6	104,9	67,0

30 Proizvodnja ostalih prijevoznih sredstava	0,50	62,6	67,2	86,9
31 Proizvodnja namještaja	2,48	97,2	108,8	78,4
32 Ostala prerađivačka industrija	0,84	112,1	93,7	80,2
33 Popravak i instaliranje strojeva i opreme	4,13	103,5	103,3	98,7

Izvor: izrada autora prema Hrvatska gospodarska komora

Grafikon 11. Indeksi proizvodnje prerađivačke industrije

Izvor: Hanzi Ž., Zubak D., (2021)

Kada se gleda cjelokupna industrijska proizvodnja, u 5.mjesecu 2020. ona je bila 12,4% manja u odnosu na isto razdoblje prethodne godine, što je najbrža dinamika pada od vremena financijske krize, odnosno lipnja 2009. kad je došlo do godišnjeg pada od 13,3%. Ukoliko bi se kao referentni mjesec uzimao svibanj te kad bi se podatci iz mjeseca svibnja pratili vidljiva je najniža razina proizvodnje industrije upravo u svibnju 2020. kada je pandemija uzela maha te kad su uvedene mnoge mjere protiv širenja virusa. Za usporedbu, zadnji put kada je Republika Hrvatska imala tako niske razine proizvodnje industrije je bilo 2001. godine (Hanzi Ž., Zubak D., 2021).

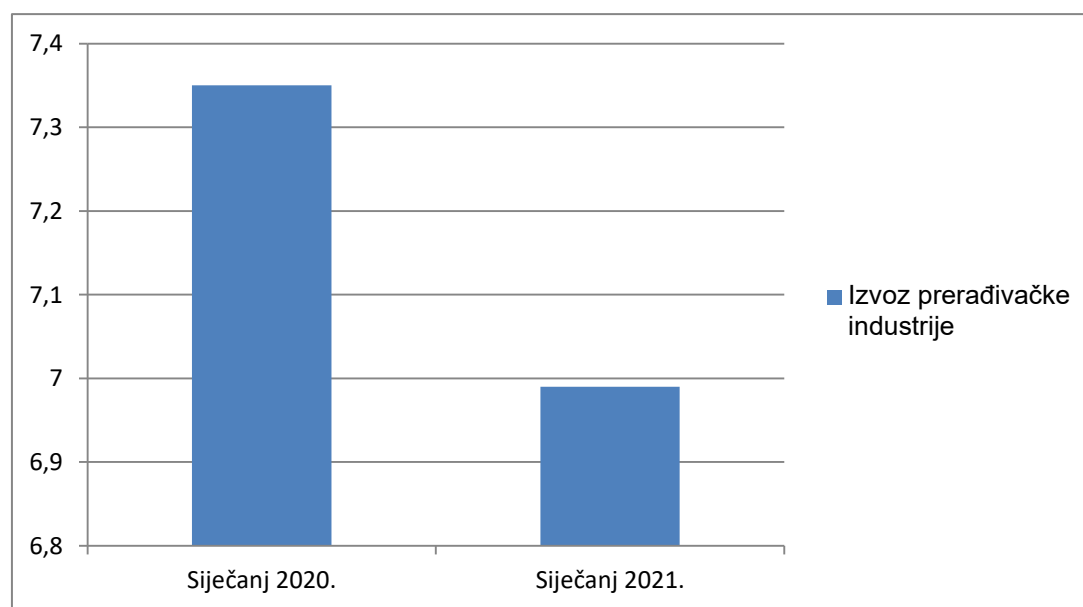
Strukturno gledano, padovi u travnju i svibnju 2020. rezultat su niže proizvodnje u sve tri industrijske djelatnosti: rudarstvu i vađenju (-12,2%, samo 1 porast u 15 mjeseci), preradi (-14,5%, 8 uzastopnih godišnjih padova) i električnoj energiji, opskrba plinom, parom i klimatizacijom (-1,6%, pad dva mjeseca). Od 24 grane prerađivačke industrije samo su tri zabilježile rast proizvodnje u svibnju 2020. godine, i to: proizvodnja koksa i naftnih derivata (157,7%), proizvodnja lijekova (3,8%) te proizvodnja i prijevoz ostalih sredstava (17,7%).

Međunarodna razmjena ovisi o mnogim čimbenicima čija količina utječe na mnoge varijable gospodarstva. Pritom se veći izvoz pozitivno odrazio na ukupni gospodarski rast svake zemlje, pa tako i Republike Hrvatske (Hanzi Ž., Zubak D., 2021).

Grafikon 12 prikazuje razinu izvoza prerađivačke industrije Republike Hrvatske u siječnju 2020. i siječnju 2021. godine. Kao referentno vrijeme je odabran siječanj zbog dva razloga. Prvi razlog je taj da siječanj označava početak godine te se razine izvoza u tom razdoblju mogu shvatiti kao neutralne razine koje nisu pod utjecajem drugih faktora koji su bitni za gospodarstvo Republike Hrvatske. Pri tome se uglavnom misli na turizam koji je u početkom godine dosta manji nego u ljetnim mjesecima. Drugi razlog je taj da u siječnju 2020. godine Republiku Hrvatsku još nije zahvatila pandemija COVID 19 te se zbog toga siječanj 2020. može prihvatiti kao početno razdoblje, odnosno kao vrijeme u kojem pandemija COVID 19 još nije ostavila posljedice na gospodarstvo.

Iz grafikona 12 se može uočiti da je izvoz prerađivačke industrije u siječnju 2021. manji u odnosu na siječanj 2020. godine. Unatoč tome, treba napomenuti da određene grane prerađivačke industrije imaju rast izvoza. Neke od tih grana su proizvodnja duhanskih proizvoda, proizvodnja prehrambenih proizvoda, proizvodnja farmaceutskih proizvoda te proizvodnja papira i proizvoda od papira.

Grafikon 12. Izvoz prerađivačke industrije

Izvor: Državni zavod za statistiku (2022)

Pandemija COVID 19 je negativno utjecala na razine izvoza prerađivačke industrije. Tu tvrdnju dokazuje podatak u kojem se navodi da je izvoz cijele prerađivačke industrije zabilježio pad od 8,1%, odnosno od 2,6 milijardi kuna ako se uspoređuju količine izvoza u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu koja predstavlja period prije pandemije. Kod industrijske grane rudarstva je primjećen najveći porast izvoza. Isto tako treba napomenuti da je porast izvoza vidljiv i u drugim granama prerađivačke industrije. Pri tome se misli na izvoz prijevoznih sredstava, brodova te na povećavanje izvoza primarnih djelatnosti.

Tablica 4. Izvoz prerađivačke industrije u siječnju 2020. i u siječnju 2021. godine

IZVOZ (u 000 kn)		
	Siječanj 2020.	Siječanj 2021.
PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	7 340 064	6 985 707
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	654 043	659 796
Proizvodnja pića	68 254	63 221
Proizvodnja duhanskih proizvoda	89 636	98 505
Proizvodnja tekstila	95 265	81 778
Proizvodnja odjeće	375 081	315 720
Proizvodnja kože i srodnih proizvoda	277 692	233 751
Prerada drva i proizvoda od drva i pluta, osim namještaja; proizvodnja proizvoda od slame i pletarskih materijala	466 081	466 676
Proizvodnja papira i proizvoda od papira	173 810	175 043
Tiskanje i umnožavanje snimljenih zapisa	1 211	1 115
Proizvodnja koksa i	368 604	209 935

rafiniranih naftnih proizvoda		
Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda	426 044	395 847
Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i farmaceutskih pripravaka	446 395	679 050
Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	285 464	287 731
Proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	268 511	262 845
Proizvodnja metala	341 874	363 176
Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme	527 405	554 320
Proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda	352 409	282 100
Proizvodnja električne opreme	717 184	677 559
Proizvodnja strojeva i uređaja, d. n.	488 522	475 597
Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica	493 312	325 507
Proizvodnja ostalih prijevoznih sredstava	158 394	121 357
Proizvodnja namještaja	171 013	151 337
Ostala prerađivačka industrija	93 861	103 741

Izvor: Izrada autora prema Državni zavod za statistiku

4.3. Usporedba utjecaja financijske krize iz 2008. i pandemije COVID 19 na prerađivačku industriju Republike Hrvatske

Podatci su pokazali da su na recesijska kretanja najosjetljiviji visokokvalificirani sektori, poslije njih slijede niskokvalificirani te srednjekvalificirani sektori. Utjecaj krize iz 2008. se mogao jasno primjetiti u 2009. godini, kada su proizvodne aktivnosti u visokotehnološkim industrijama pale za 27,8% u usporedbi s prethodnom godinom, niskotehnološke industrije pale su za 14,8%, a srednje tehnološke industrije pale su za 13%. Najniži međugodišnji pad od 10% zabilježila je proizvodna aktivnost u djelatnostima s niskim i srednjim kvalifikacijama. Razlog pada proizvodne aktivnosti je pad izvoza visokotehnoloških industrija koji je izravan rezultat pada inozemne potražnje za proizvodima visokotehnoloških industrija. Treba napomenuti da je industrija visokotehnoloških proizvoda izvozno orijentirana, stoga je ta industrija izuzetno osjetljiva na promjene u potražnji. Kada se gleda cjelokupna industrijska proizvodnja, ona je u 2009. godini pala za 13,3%.

Treba ponoviti da je pandemija COVID 19 ostavila trag na prerađivačku industriju, i to u negativnom smislu. Izvoz prerađivačke industrije je pao za 8,1% (2,6 milijardi kuna). Takav pad je drastičan i ima posljedice na cijelo gospodarstvo. Industrijska proizvodnja je također pokazala negativan trend. Taj trend se uočava u padu proizvodnje za 12,4%. Sve 3 grane industrijske proizvodnje su zabilježile pad: u rudarstvu i vađenju (-12,2%, samo 1 porast u 15 mjeseci), preradi (-14,5%, 8 uzastopnih godišnjih padova) i električnoj energiji, opskrba plinom, parom i klimatizacijom (-1,6%, pad dva mjeseca).

5. Zaključak

U ovom radu su detaljno opisani pojmovi koji su bili objekt proučavanja. Analizirana je prerađivačka industrija i njen utjecaj za gospodarstvo Republike Hrvatske. Također je napravljena usporedba s drugim državama Europske Unije. Analizirana je financijska kriza iz 2008., njeni uzroci, početak te njen utjecaj na svjetsko gospodarstvo, kao i na gospodarstvo Republike Hrvatske. Također je obrađen utjecaj financijske krize na prerađivačku industriju. U nastavku je obrađena trenutno aktualna pandemija COVID 19 te njen utjecaj na gospodarstvo, no ponajviše na prerađivačku industriju Republike Hrvatske. Na kraju je uspoređen utjecaj financijske krize i pandemije COVID 19 na prerađivačku industriju Republike Hrvatske.

Industrija je u prošlosti (1980.-ih) bila veoma važna za područje koje je danas Republika Hrvatska. Jasno je za pomisliti da bi i danas situacija trebala biti takva te da bi prerađivačka industrija, kao bitan sektor industrije, trebala biti jedan od strateški najvažnijih dijelova hrvatskog gospodarstva. No, to nije slučaj. Hrvatski industrijski BDP danas iznosi 69% onoga iz 1989. godine. To je zabrinjavajuć podatak zbog toga što industrija stvara oko jedne petine hrvatskog BDP-a i zapošljava oko jednu četvrtinu radne snage. Razlog tome je tranzicija cijelog gospodarstva od industrijskog sektora prema uslužnom sektoru. Tom tranzicijom Republika Hrvatska prati trendove razvijenih zemalja Europske Unije.

Financijska kriza iz 2008. je zahvatila svaku državu svijeta, pa tako i Republiku Hrvatsku. Kriza se u RH manifestirala stagnacijom gospodarskog rasta, potom smanjenom proizvodnjom i potrošnjom te na kraju padom BDP-a od 5,8%. Realna potrošnja kućanstava je pala za oko 10%. Industrijska proizvodnja je pala za 13,3%.

Pandemija COVID 19 je negativno utjecala na cjelokupno svjetsko gospodarstvo. Došlo je do drastičnog usporavanja, te u nekim slučajevima zaustavljanja gospodarstva. Stoga nije čudno da je prerađivačka industrija Republike Hrvatske doživjela pad proizvodnje. Pad proizvodnje prerađivačke industrije je 14,5%, dok je pad izvoza prerađivačke industrije 8,1%.

Iako je lako iz navedenih podataka zaključiti da su i globalna kriza iz 2008. i pandemija COVID 19 negativno utjecale na prerađivačku industriju Republike Hrvatske, treba napomenuti da te dvije krize nisu jedini razlog za trenutno stanje prerađivačke industrije. Po uzoru na razvijene

zemlje Europske Unije. Republika Hrvatska provodi tranziciju gospodarskih sektora. Prednost se daje uslužnom sektoru dok se sektor industrije zapostavlja.

Popis literature

- 1.) Allen F, A Babus, and E Carletti (2009), 'Financial Crises: Theory and Evidence', Annual Review of Financial Economics, December, 97-116.
- 2.) Altman C. (2009.) Foreign Affairs: The great crash, dostupno na: www.foreignaffairs.com/articles/US , pristupljeno 15.9.2022.
- 3.) Amadeo K. (2019.) The Causes of the subprime mortgage crisis, The Balance, dostupno na: <https://www.thebalance.com/what-caused-the-subprime-mortgage-crisis-3305696> , pristupljeno 15.9.2022.
- 4.) Botrić, V (2012): Mehanizmi prilagodbe hrvatske prerađivačke industrije: analiza s aspekta tržišta rada. Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues, Vol. XXV No. 1, 121-131.
- 5.) Buturac, G. (2008): Komparativne prednosti i izvozna konkurentnost hrvatske prerađivačke industrije. Economic research - Ekonomska istraživanja, Vol. 21 No. 2, 47-59
- 6.) Clements L. (2018.) Rise in risky business lending echoes build-up to 2008. Financial crisis, Mortgage Solutions, dostupno na: <https://www.mortgagesolutions.co.uk/news/2018/10/18/rise-riskybusiness-lending-echoes-build-2008-financial-crisis-bank-england-warns/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 7.) Čavrak V. (ur.) (2011), Gospodarstvo Hrvatske, Zagreb, GrafoIdea
- 8.) Državni zavod za statistiku (2014), dostupno na: https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/02-01-05_01_2014.htm, pristupljeno 15.9.2022.
- 9.) Državni zavod za statistiku (2018), dostupno na: https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/02-01-05_01_2018.htm , pristupljeno 15.9.2022.

- 10.) Državni zavod za statistiku (2022), dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29260> , pristupljeno 15.9.2022.
- 11.) Državni zavod za statistiku (2022), dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/bdp-i-nacionalni-racuni/godisnji-bdp/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 12.) Državni zavod za statistiku (2022), dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/trziste-rada/zaposlenost-administrativni-izvori/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 13.) Državni zavod za statistiku (2022), dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29548> , pristupljeno 15.9.2022.
- 14.) Eclectica (2015), O ekonomiji i hrvatskom gospodarstvu za laike, dostupno na: <https://eclectica.hr/2015/08/06/o-ekonomiji-i-hrvatskom-gospodarstvu-za-laike/>, pristupljeno 15.9.2022.
- 15.) Ekonomski lab (2020), ESJ15: Financiranje države zaduživanjem, dostupno na: <https://arhivanalitika.hr/blog/ejs-15-financiranje-drzave-zaduzivanjem/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 16.) Europska komisija (2011), Croatia 2011 Progress Report, dostupno na: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/croatia-progress-report-2011_en , pristupljeno 15.9.2022.
- 17.) Europska Unija (2022), dostupno na: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/economy_hr , pristupljeno 15.9.2022.
- 18.) Eurostat, dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Government_finance_statistics , pristupljeno 15.9.2022.
- 19.) Hanzi Ž., Zubak D., (2021.) Gospodarska kretanja, Zagreb, Hrvatska gospodarska komora
- 20.) HNB (2020), dostupno na: <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/opca-drzava/dug-opce-drzave> , pristupljeno 15.9.2022.

- 21.) HNB (2020), Utjecaj koronakrize na hrvatsko gospodarstvo i izvoz, dostupno na: <https://www.hnb.hr/-/utjecaj-koronakrize-na-hrvatsko-gospodarstvo-i-izvoz> , pristupljeno 15.9.2022.
- 22.) Horvatin T.(2013.) Globalna kriza 21. Stoljeća, dostupno na: <https://ekonomskiportal.com/gospodarskakriza-21-stoljeca/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 23.) Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 15. 9. 2022. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50198>)
- 24.) Marić K., Tomer A.; (2017) Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/191310> , pristupljeno 15.9.2022.
- 25.) Industrijska strategija Republike Hrvatske 2014.-2020. dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/2014/182%20sjednica%20Vlade/182%20-%201.pdf> , pristupljeno 15.9.2022.
- 26.) McArthur.C. i Edelman S. (2017.) The 2008. Housing Crisis, Center for American Progress, dostupno na: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2017/04/13/430424/2008housing-crisis/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 27.) Milkotić S., (2010) Globalna financijska kriza – uzroci, tijek i posljedice
- 28.) Obadić A.; (2011) Utjecaj financijske krize na globalno tržište rada
- 29.) Patteringer, T. (2017) World Financial Crisis AD/AS diagram, dostupno na: <https://www.economicshelp.org/blog/1418/economics/world-financial-crisis/>, pristupljeno 15.9.2022.
- 30.) Prester, J., Rašić Bakarić, I. (2017): Analiza strukturnih obilježja prerađivačke industrije Republike Hrvatske. Ekonomski pregled, 68 (4) 341-383.
- 31.) Reserve Bank of Australia (2009.), The Global Financial Crisis: Causes, Consequences and Countermeasures, dostupno na <https://www.rba.gov.au/speeches/2009/sp-so-150409.html> , pristupljeno 15.9.2022.

- 32.) Škuflić, L. i Turuk, M. (2013): Barijere ulaska malih i srednjih poduzeća u prerađivačku industriju u hrvatskoj. Poslovna izvrsnost, Vol. 7 No. 2, 23-40.
- 33.) Škrbić M. (2017.) Nezaposlenost u Hrvatskoj, što se stvarno događa?, Ekonomski Lab, dostupno na: <https://arhivanalitika.hr/blog/nezaposlenost-u-hrvatskoj-sto-se-stvarno-dogada-i/#> , pristupljeno 15.9.2022.
- 34.) TED: The Economics Daily (2009) Bureau of Labor Statistics, dostupno na: https://www.bls.gov/opub/ted/2009/jan/wk2/art02.htm?view_full , pristupljeno 15.9.2022.
- 35.) Terazi E., Senel S.; (2011) The Effects of the Global Financial Crisis on the Central and Eastern European Union Countries, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/266015400_The_Effects_of_the_Global_Financial_Crisis_on_the_Central_and_Eastern_European_Union_Countries , pristupljeno 15.9.2022.
- 36.) Tooze A. (2018.) Zaboravljena povijest financijske krize, Foreign Affairs, dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-08-13/forgotten-history-financial-crisis> , pristupljeno 15.9.2022.
- 37.) Vijeće Europske Unije (2022), dostupno na: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/coronavirus/timeline/> , pristupljeno 15.9.2022.
- 38.) Zakon o nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti, Narodne novine br. 98/94, 2007.
(https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_06_58_1870.html)
- 39.) Zakon o radu, Narodne novine br. 93/14, 2015.
(https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_32_665.html)